

Saîdüddin Fergānî'nin İnsan Tasavvuru

-Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan-

Merdan HANYEEV

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1628

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISBN: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Eskiyeni Yayınları

Yayın No | Publication Number: 320

Kitap Adı: Saîdüddin Fergānî'nin İnsan Tasavvuru -Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan-

Book Title: Saîdüddin Fergānî's Concept of Human -Human is a Being Whose end is Inherent in His Beginning-

ISBN: 978-625-5536-33-4

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255536334

Yazar | Author: Merdan HANYEYEV | orcid.org/0000-0003-2661-8506

Kurum | Institution: UDEF (Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu)

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 382

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran | June 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH | İslam | Islam

BISAC: RELO37000 | Din / İslam / Genel | Religion / Islam / General

THEMA: QRH | İslam: Tefsir, Yorum ve Eleştiri | Islam: commentaries, exegesis, criticism

LC: BP189.7 | Tasavvuf – Kişiler – Felsefi Yorumlar | Sufism – Individual mystics – Philosophical interpretations

Atf Bilgisi | Cite as: Hanyeyev, Merdan. *Saîdüddin Fergānî'nin İnsan Tasavvuru -Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan-*. Eskiyeni Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Saîdüddin Fergānî'nin İnsan Tasavvuru

-Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan-

Merdan HANYEEV

Ankara 2025

Yazar Hakkında

Merdan Hanyev

1990 yılında Türkmenistan'ın Ahal vilayetinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini 2006 yılında Türkmenistan'da tamamladı. 2008-2010 yıllar arasında iki senelik askerlik vazifesini bitirdikten sonra 2011 yılında eğitim amaçlı Türkiye'ye geldi. O günden beri Türkiye'de yaşayan yazar, 2011-2016 yıllar arasında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede 2016-2018 yılları arasında Felsefe Bölümü'nde "İbn Hazm ve Levinas'ta 'Benlik' ve Benlikten Kaynaklanan Ahlaki Sorunlar" başlıklı yüksek lisans tezini savundu. 2018'de YTB bursuyla İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde İslam ve Türk Felsefesi Bölümü'nde başladığı doktora eğitimini "Saîdüddin Ferğânî'nin İnsan Tasavvuru: Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan" başlıklı doktora teziyle 2025 yılında bitirdi. UDEF (Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu) Eğitim biriminde çalışmalarını sürdüren yazar, İslam Ahlak Felsefesi, İnsan Felsefesi ve İslam Düşünce Tarihi alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

About the Author

Merdan Hanyyev

Was born in 1990 in the Ahal province of Turkmenistan. He completed his primary, secondary, and high school education in Turkmenistan in 2006. After fulfilling his two-year military service between 2008 and 2010, he came to Turkey in 2011 for educational purposes. Since then, he has been residing in Turkey. He graduated from the Department of Philosophy at Istanbul 29 Mayıs University in 2016. Between 2016 and 2018, he completed his master's degree in the same department, defending a thesis titled "The 'Self' of Ibn Hazm and Levinas and ethical issues stemming from the self." In 2018, he began his doctoral studies in the Department of Islamic and Turkish Philosophy at Istanbul Medeniyet University with a scholarship from YTB (Presidency for Turks Abroad and Related Communities). He completed his Ph.D. in 2025 with a dissertation entitled "Saïdüddin Fergānî's Concept of Human: Human Is a Being Whose end Is Inherent In His Beginning." Currently, he works in the Education Department of UDEF (Federation of International Student Associations). His academic interests include Islamic Moral Philosophy, Philosophy of the Human Being, and the History of Islamic Thought.

Kitap Hakkında

Saïdüddin Fergānî'nin İnsan Tasavvuru -Nihayeti Bidayetine Mündemiç Olan İnsan-

Bu çalışmada amacımız, Fergānî'de insan tasavvurunun varlık, bilgi ve ahlak cihetinden nasıl ele alındığını incelemektir. Bunu yaparken “insan nerelidir?” ve “nasıl yaratılmıştır?” soruları üzerinden insanın varlığa geliş serüveni araştırıldı ve Fergānî'nin konu üzerine iddiaları tespit ve tahlil edildi. İnsan/ruh yaratılış itibarıyla ezeli midir yoksa sonradan mı var edilmiştir? Yaratılışın kaynağı nedir? Akıl ve haber bize kaynakların/bilginin kesinliği konusunda ne tür bir imkân sunar, vb. sorular üzerinden ise ruh, nefis ve beden arasındaki birlik ve ayrım araştırıldı. İncelemenin üç bölümünde de temel mesele olarak gördüğümüz birlik-çokluk konusu bağlamına göre tüm kısımlarda sürdürüldü. Bu ise Fergānî'nin konuları hep birbiriyle bağlantılı ve iç içe anlatmasından kaynaklanan bir durum olarak karşımıza çıktı. Her ne kadar varlık bilgiden ayrı, bilgi de ahlaktan ayrı bir konu gibi gözükse de içerik olarak Fergānî'nin insan tasavvurunda bunların tek bir hakikate tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bunların bilgi veya ahlak olarak dışarı yansımaları/isimlendirmeleri ancak hakikate nisbeti dolayısıyla gerçekleşir. Bu bağlamda kâmil bilgi, duyu ve akıl gücünün ötesinde zevk ve müşahedeyle elde edilen bir husus olarak kabul edilir. Ancak bu bilgi edinme/öğrenme belirli bir ahlaki davranış sonrasında tahsil edilmesi umulan bir bilgi olarak teşekkül eder. Bu bağlamda kâmil ahlak, doğrudan insanın kendi kabiliyetinin nihai sınırı, üzerinde etkili olduğu ilahî ismin tecellisine kendinin sonradan eklediği perdeleri kaldırdıkça elde ettiği bir kemal yolculuğu olarak karşımıza çıkar. Yolcu olarak nitelediğimiz insan, yolun sonunda kendi başına/başlangıcına ulaşır. Fergānî'de insanın ahlaki olarak ulaşabileceği yolculuğunun nihayeti, bilgisinin bidayeti olur. Bundan dolayı insanın kendini arama yolculuğunda başladığı nokta ile varacağı/vardığı nokta aynı olur. Değişen tek şey ise insan değil, tecellideki şeffaflıktır.

Anahtar Kelimeler: Saïdüddin Fergānî; Müntehâ'l-Medârik; Vahdet-i vücüt; Âlem; İnsan;

About the Book

Saïdüddin Fergānī's Concept of Human

-Human is a Being Whose and is Inherent in His Beginning-

In this study, our aim is to examine how Fergānī's conception of the human being is handled in terms of existence, knowledge, and morality. In doing so, the adventure of man's coming into existence was investigated through the questions "where is man from?" and "how was he created?" and Fergānī's claims on the subject were identified and analyzed. Is the human being/soul eternal in terms of creation or was it created later? What is the source of creation? What kind of possibility do reason and revelation/wahīy provide us with regarding the certainty of sources/knowledge? The unity and distinction between the soul, nafs, and body were investigated through questions such as. The issue of unity and multiplicity, which we see as the main issue in all three parts of the study, was continued in all parts according to the context. This is due to the fact that al-Fergānī's topics are always interconnected and intertwined. Although existence seems to be a separate subject from knowledge and knowledge from morality, it is possible to say that they correspond to a single truth in Fergānī's conception of the human being. Their external reflection/naming as knowledge or morality is realized only because of their relation to the truth. In this context, perfect knowledge is regarded as something beyond the power of the senses and intellect, something that is acquired through pleasure and observation. However, this knowledge/learning is formed as a knowledge that is hoped to be acquired after a certain moral behavior. In this context, perfect morality appears as a journey of perfection that the human being directly reaches the ultimate limit of its own ability as it removes the veils that it has added to the manifestation (tecelli) of the divine name on which it is effective. The human being, whom we characterize as a traveler, reaches its own beginning at the end of the road. In al-Fergānī, the end of the journey that man can reach morally becomes the beginning of his knowledge. Therefore, the point from which man begins his journey of searching for himself is the same as the point at which he arrives. The only thing

that changes is not the human being but the transparency in manifestation (tecelli).

Keywords: Said al-Dīn Fergānī; Muntehā al-Madārik; Wahdat al-wujūt; Realm; Human

ÖN SÖZ

İslam düşünce tarihinin en bereketli ve verimli dönemlerinden biri olan XIII. yüzyıl (1200-1300), İslam coğrafyasında birçok alanda önemli düşünürlerin ortaya çıktığı bir çağ olmuştur. Bu dönemin başlıca isimleri arasında, vahdet-i vücud düşüncesinin kurucu şahsiyetleri olan İbnü'l-Arabî ve Konevî yer alır. Bu iki sufi-hâkim ya da hâkim-sufinin Tanrı'ya, âleme ve insana dair düşünceleri, kendilerinden sonra gelen pek çok takipçileri tarafından sürdürülmüştür. Bu fikrî devamlılık, ilk kuşak şarihlerden olan Konevî'nin öğrencisi Saîdüddîn Fergânî üzerinden açıkça izlenebilir.

Bugün de tıpkı o dönemdeki Konya-Malatya hattı gibi, İstanbul dünyanın farklı coğrafyalarından ilim taliplerini kendisine çekmektedir. Benim Türkmenistan'dan gelmem ve benim gibi birçok kişinin farklı ülkelerden İstanbul'a gelmesi bunun günümüzdeki örneğidir. Endülüslü İbnü'l-Arabî, Ferganalı (bugünkü Özbekistan) Fergânî ve Konyalı Sadreddin'in hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde 1230-1300 yılları arasında Konya ve Şam'da bir araya gelmeleri neticesinde, izleri ve ilkeleri günümüze kadar ulaşan vahdet-i vücud gibi evrensel bir nazari düşünce sistemi ortaya çıkmıştır.

Ben bu çalışmamda, Konevî'nin öğrencisi Fergânî'nin insan anlayışını inceledim. Tezin başlangıcında "İbnü'l-Arabî'nin İnsan Tasavvuru" başlığıyla yola çıkmış olsam da Ekrem Demirli hocamın yönlendirmesiyle çalışma nihayetinde "Fergânî'nin İnsan Tasavvuru" başlığı altında şekillenmiştir. Bir felsefe bölümünde Fergânî'nin konu edilmesi ve derinlemesine ele alınması, Türk akademisinde çok yaygın olmayan bir durumdur. Bu tercih, beraberinde bazı zorlukları da getirmiştir.

İlk olarak, Fergânî, metinlerinde İbnü'l-Arabî sonrası İslam tasavvufunun dilini ve kavramlarını kullanır. Bu da yazarın kas-

tını ve maksadını yanlış anlaşılmalardan korumak adına, onun kavramlarına sadık kalmayı zorunlu kılar. Bu sebeple, bir felsefe bölümünde yapılan Fergâni araştırması, istemeden de olsa teolojik bir dile yaklaşmaktadır. İkinci mesele ise Fergâni'nin hem kendisinden önceki İbnü'l-Arabî ve Konevî'den hem de kendisinden sonra gelen Kâşânî, Kayserî gibi şarihlerden farklı olarak, en fazla kavram işçiliği yapan düşünürlerden biri olmasıdır. Örneğin, İbnü'l-Arabî'de insanın tanımlarından biri olan “berzah” ıstılahını Fergâni; lâ-taayyün ile birinci taayyün arasındaki hakikati anlatmak için “Berzah-ı Ekber-i Câmi”, melekût âlemi ile ceberût âlemi arasındaki durumu açıklamak için “İkinci Berzah”, tenzih ile teşbih/bâtın ile zahir arasındaki aradalık hâlini tanımlamak için ise sadece “berzah” şeklinde kullanır. Bu ve benzeri durumlar dikkate alındığında, Fergâni'nin insan anlayışını -özellikle insanın aşkın/metafizik boyutunu- ifade ettiği kavramları tutarlı bir biçimde izah etmek oldukça güçleşmektedir.

Tezin konusu ve içeriğinden kaynaklanan zorluklar bir yana, 2021-2023 yılları arasında Türkiye’de ve dünyada yaşanan pandemi salgını, hocalarımızla düzenli görüşmelerimizi kısıtlamıştı. Daha sonra meydana gelen deprem olayı da (o sırada depremin yaşandığı Şanlıurfa’da ikamet ediyordum) tez yazma sürecinde bazı zorluklar yarattı. Ancak her zorluk beraberinde bir kolaylık da getirdi. Özellikle 2011’den itibaren ikamet ettiğim İstanbul’daki hocalarım, tez sürecinde ne zaman kapılarını çalsam, desteklerini geri çevirmedi. Bu nedenle, öncelikle tezime danışmanlık yapmayı kabul eden; tüm tez sürecimde yaşadığım zorlukların farkında olan ve bu sıkıntıları atlattırdı samimiyetle destek olan, talebesi olmaktan bahtiyarlık duyduğum Prof. Dr. Eşref Altaş hocama içten teşekkürlerimi sunarım.

Klasik Düşünce Okulu’nda tanıştığım ve 2015’ten bu yana öğrencisi olma şansını bulduğum; tezimin içeriğinden en temel ve ayrıntılı konularına kadar birçok noktada desteğini aldığım; tez izleme komitesinde yer alan ve kendisinden bir hocadan fazlasını

gördüğüm Prof. Dr. Ekrem Demirli'ye hem şahsım hem de tez çalışmam adına çok şey borçlu olduğumu ifade etmeden geçemem. Tez izleme jürisinde yer almayı kabul eden ve tez üzerinde farklı yorumlar yaparak katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Zahit Tiryaki'ye de çok teşekkür ederim. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde 2012 yılından itibaren birçok dersini aldığım; 2016'da lisans bitirme tezimi birlikte hazırladığım; 2017-2018 yılları arasında yüksek lisans tezimde danışmanlığımı yapan; tüm eğitim hayatım boyunca bana ilmi sevdiren ve İslam düşüncesi alanında yönümü belirlememe vesile olan saygıdeğer hocam Tahsin Görgün'e gönülden minnettarlığımı beyan ederim.

2018 yılında doktora ders döneminde tanıştığım; çağdaş insan felsefesi alanındaki derslerinden istifade ettiğim; ne zaman kapısını çalsak bir hayırla karşılandığım; bu kadar akademik katkısının yanında, kendi doktora öğrencisi olan eşimle evliliğimize de vesile olan Yaylagül Ceran Karataş hocama çok teşekkür ederim. İbnü'l-Fârız'ın *Dîvân*'ını Arapça olarak birlikte okuma ve bazı ince açıklamalar konusunda özenli desteği için Arap Dili ve Belagati hocası İbrahim Casım'a çok teşekkür ederim. Genel olarak İslam felsefesi ve düşüncesine yönelik merakımı arttıran, konuların içinden çıkamadığım zamanlarda yardımına başvurduğum, ilmiyle ve yaşam tarzıyla bana hayatı, düşünmeyi ve öğrenmeyi sevdiren muhterem hocam Ömer Türker'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu akademik ve manevi desteklerin yanında, doktora sürecim boyunca maddi destek sağlayan Türkiye Bursları'na (YTB) da teşekkür ederim. Son olarak ise tüm tez yazım süreci boyunca kendisinden çok beni önceleyen; fedakârlığı ve desteğiyle bir an olsun ümitsizliğe kapılmamamı sağlayan sevgili eşim Selma Sav Hanyev'e en kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Tez içerisinde gayret de kudret de tevfik de Allah'tandır. Eksiklik ve hata varsa, bizdendir.

Merdan HANYEV

Üsküdar 2025

KISALTMALAR

- A.g.e. : Adı geçen eser
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
ev. : Çeviren / eviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
Ed. : Editör / editör
s. : Sayfa
vs. : Ve saire

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ	17
1. Araştırmanın Önemi ve Literatür Değerlendirmesi.....	24
2. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı.....	27

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNÜ'L-FÂRİZ'İN TÂİYYE'Sİ FERGÂNÎ TARAFINDAN NASIL

YORUMLANDI?	29
1.1. İbnü'l-Fâriz'ın Düşünce Tarihindeki Yeri.....	29
1.2. İbnü'l-Fâriz ve Tâiyye.....	30
1.3. Fergânî İbnü'l-Fâriz'ı Nasıl Okudu?.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANIN VAROLUŞ SERÜVENİ: İNSAN NEDİR ve NERELİDİR?....

2.1. Varlık: 'Gurbette Bir Varlık Olarak' İnsan	59
2.1.1. İnsan ve Âlem: İlk akıl (Küllî Akıl) ya da El-kalemü'l-a'lâ.	64
2.1.2. Birlik ve Çokluk: Mutlaklık ile Mukayyetlik Arasında İnsan.	73
2.1.3. İnsanın Hakikati: Hakikat-i Muhammediyye ve Hakikat-i Ahmediyye.....	85
2.2. Oluşma: Ruh ve Nefs	98
2.2.1. İnsan ve Berzah: Arada Varlık Olarak İnsan	100
2.2.2. Ruh ve Nefs: Ruhun Nefsle Çatışması	108
2.2.3. İnsanın Oluşumu: Hayvan Bitki ve Maden.....	122
2.3. Bozulma: Beden ve Perde	132
2.3.1. Mizaç	134
2.3.2. Beden ve Âlem	144
2.3.3. Perdelenmenin İki Hâli: Doğal ve Sonradan Perdelenme ..	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLEN BİR VARLIK OLARAK İNSAN:YERDE GÖĞE AİT BİR VARLIK

3.1. Bilginin Yöntemi ve Teşekkülü.....	159
---	-----

3.1.1. Bilgide Yöntem Olarak Zevk.....	162
3.1.2. Bilginin Zıtlarla (Zıt İsimlerle) Zuhuru	173
3.1.3. Akıl Neden Yetersiz?.....	186
3.2. Salikin Bilgi Edinme Evreleri	194
3.2.1. Gurbet: Izdırıp ve Sıkıntılar	196
3.2.2. Şevk ve İhtiyak.....	203
3.2.3. Aşk ve Türleri: Muhabbet ve Sevgili Makamı/Hazreti Mahbub	207
3.3. Bilginin “Zevk” Şeklinde Tecrübe Edilmesi/Tecellisi	221
3.3.1. Zevk ehli ve Zevkî Bilgi	224
3.3.2. Öğrenme Olarak Zevk.....	232
3.3.3. Zevkin Tezahür Biçimleri.....	238

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLAKİ BİR VARLIK OLARAK İNSAN: TANRI-İNSAN İLİŞKİSİ

ÜZERİNE AHLAKIN İMKÂNI.....	247
4.1. Tanrı-İnsan İlişkisinde Ahlakın Teşekkülü	247
4.1.1. Celâl-Cemâl: İsimlerin Birlikte Çokluğu.....	252
4.1.2. Zat Sıfat ve Fiil: İsimlerin Algılanma Sürecinde İdrak-Ahlak ilişkisi.....	263
4.1.3. Hulul ve İttihat: Bir ‘Evet’ Bir ‘Hayır’.....	270
4.2. İlahî İsimlerle Ahlaklanma	277
4.2.1. Hz. Âdem ve Halife: İlahî İsimleri Fiil-İnfial İlişkisi Üzerinden Anlama	281
4.2.2. Ahlakiliğin Kemali ve Kurbiyet: Nübüvvet ve Velayet.....	297
4.2.3. Mürit-Mürşit: Yol Yolcu ve Yolculuk	307
4.3. Ahlaki Bir Varlık Olarak İnsanın Kemali: Bidayetler Nihayette Mündemçtir	315
4.3.1. Taalluk (İslam Makamı): Bidayet ve Muamelat	320
4.3.2. Tahalluk (İman Makamı): Ahlak ve Usul	335
4.3.3. Tahakkuk (İhsan Makamı) Vuslat: Hakikat ve Nihayet ...	345
SONUÇ	357
KAYNAKÇA.....	363
DİZİN.....	375